

Kincses Katalin Mária

A Rákóczi-hagyományápolás kulcsmomentumai a XVIII–XIX. század fordulóján

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) választott erdélyi fejedelmet és a szabadságért összeszövetkezett magyarországi rendek vezérlő fejedelmét az 1715. évi 49. tc. 2–3. pontja szerint felségárulás miatt a király, a haza ellenségének nyilvánították és örökre száműzték, miután nem fogadta el a szatmári békekötésben 1711-ben számára biztosított amnesztiát, és nem mondott le az erdélyi fejedelmi trónról. Száműzetése a kor jogfelfogása szerint „törvényes” volt; 1735-ben a törvénycikket a rendek hozták meg az országgyűlésen, s az uralkodó szentesítette azt.

Amikor Rákóczi 1735. április 8-án Rodostóban meghalt, Magyarországon már kevesen emlékeztek rá, és haláláról az országban szinte senki sem értesült. A fejedelem temetéséről Mikes Kelemen levelei számolnak be, aki többek között ezt írta: „A testet másnap felbontottuk és az aprólékját egy ládába téve a görög templomban [ti. Rodostóban] eltemették. A testet pedig a borbélyok fűvekkel bécsinálták; mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Konstancinápolyba... A szívét Franciaországban hadta, hogy küldjük.”

Mielőtt Rákóczi Törökországba emigrált, Franciaországban tartózkodott, ahol a Napkirály udvarától elvonulva, a kamalduli szerzetesek egyik kolostorában, Grosbois-ban időzött sokat egészen 1717 augusztusáig, s a vallásos elmélkedések, az erősen vallásos élet felé fordult. Itt írta meg végrendeletét, melyben meghagyta, hogy halála után a szívét Grosbois-ba szállítsák és temessék el. Végakarátát teljesítették: egy aranyszelencében elvitték Franciaországba, s a kolostor sírkertjében eltemették. Az akkori házfőnök ennek emlékére a kolostor templomában elhelyezett egy emléktáblát. A szelencét azóta is keresik, még nem akadt senki a nyomára. A kolostor azóta megsemmisült, csak romjai vannak meg, de a fejedelem emlékére 1937-ben állítottak egy emlékművet, amely ma is megvan.

A fejedelmet Törökországban, a mai Isztambulban, a jezsuita kolostorban édesanyja, Zrínyi Ilona mellé temették el. Bár, mint említettük, a haláláról nem sokan értesültek, de emlékét Magyarországon megőrizték: a nép még nagyon sokáig visszavárta fejedelmét, neve mozgósító ereje parasztzendülésekhez vezetett a XVIII. század második felében. A Martinovics-féle nemesi összeesküvés idején pedig, a század végén a szabadság szellemét, a függetlenség szeretetét belőle merítették a Habsburg-ellenes, felvilágosult nemesek, politikusok. A reformkorban Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc megénekeltek verseikben, Berlioz, Liszt Ferenc, Erkel Ferenc pedig zeneműveiken keresztül tartották ébren tiszteletét. A történeti-politikai emlékezetben is megmaradt Rákóczi, valamint a népköltészetben is sokáig siratták emlékét az egyszerű emberek.

Nem halványult el Rákóczi tisztelete, a Rákóczi-hagyomány. Ebben nagy szerepe volt a nyelvújító költő, irodalomszervező, a felvilágosodás és a francia forradalom eszméiért lelkesedő és ezért börtönt is vállaló Kazinczy Ferencnek (1759–1831). Tanulmányunkban a XVIII–XIX. század fordulóján megjelenő Rákóczi-hagyományápolás legfontosabb politikai, kulturális, irodalmi elemeit igyekszünk Kazinczy munkásságában feltárni, hangsúlyozva, hogy ezeket a haladó hagyományokat nagyon élesen meg kell különböztetnünk a kiegyezés után kialakult Rákóczi-kultusztól.

Rákóczi elhallgatott neve. Waldapfel József irodalomtörténész szerint Rákóczi Ferenc neve másfél századon át tiltott volt, az irodalmi, szépirodalmi alkotásokban a fejedelem neve sehol sem bukkant föl. Kivétel ez alól Mikes Kelemen törökországi levelei 1794. évi kiadása, melynek előbeszéde a fejedelem rövid életrajzát is tartalmazza. Waldapfel állítását cáfolandó, akadt egy-két kivétel. Kulcsár Adorján irodalomtörténész szerint, Ányos Pál (1756–1784) volt az első magyar költő, aki a szabadságharc után először írta le a fejedelem nevét *Kalapos király* című versében 1782–1784 körül, s akinek később megsemmisült irodalmi hagyatékát Kazinczy is igyekezett megismerni. A másik kivétel Gáti István (1749–1843) „Második József a’ máramarosi éhségben...” kezdetű, ugyancsak II. Józsefről szóló, szintén 1790-ben megjelent gúnykölteménye, melyben a szerző a jozefinista reformok irreálisát hangsúlyozza oly módon, hogy „fejtetőre állítva” a haladó magyar történeti hagyományokat karikázza: az ország függetlenségéért küzdő, az önálló magyar államiséget jelképező és azért harcoló uralkodókat, hadvezéreket és politikusokat Szent Istvántól Mátyás királyon át, Nagy Lajostól Lotaringiai Károlyig, Zrínyi Miklóst és II. Rákóczi Ferenc fejedelmet – ez utóbbit 24 tagú szenátori testületével együtt – a pokolba helyezi, s e sorokkal, kiforgatva gúnyolja II. József politikáját. Matrinovics Ignác (1755–1795) „Litteræ ad imperatorem et regem” című versében programszerűen vállalta fel a Rákóczi-szabadságharc politikai hagyományát, Kazinczy Ferenc pedig merített Martinovics és jakobinus költőelődeinek munkásságából.

E néhány momentumon kívül a Rákóczi-szabadságharc és a fejedelem politikájának említése valóban, direkt módon nem, hanem csak áttételesen és utalásszerűen történik meg az irodalmi alkotásokban, akár a „testőríróknál”, akár Kazinczy közvetlen elődeinél.

Rákóczi nevét ugyanis még kimondani sem volt szabad. A név elhallgatásának motívuma a történeti és irodalomtörténeti szakirodalomban több helyen is megfogalmazást nyert. Sinkovics István történész, a fejedelem születésének 300. évfordulója alkalmából a budapesti bölcsészkaron rendezett tudományos ülészen a Rákóczi-szabadságharcról szóló kiadott és kéziratban maradt XVIII. századi történeti irodalomról, valamint a korabeli néphagyományról és ennek politikai mozgósító szerepéről tartott előadásának bevezetőjében az alábbi kijelentés hangzott el: „Rákóczi nevét elhallgatták, hogy harcának emléke is eltűnjön Magyarországról.” Egy másik megfogalmazás szerint, a reformkort megelőző kultúrpolitika egyik legfontosabb intézményének, a cenzúrahivatalnak köszönhetően „A nagyfejedelemséggé süllyedt Erdély hajdanvolt fejedelmeiről és a magyarságért vívott harcaikról egy szót sem lehetett írni, hacsak nem becsmérlőleg. Rákóczi neve, szabadságharca (...) a nemzeti tudat

legalsó szférájába szorul...” A tízkötetes *Magyarország történetében* erről Ember Győző sorait olvashatjuk: „A fejedelem emléke a nép körében azonban nem aludt ki. A magyar parasztok az ő *nevével* lelkesítették egymást...”

A fejedelem halála után közvetlenül megjelenik visszavárásának motívuma a néphagyományban, s többek között „Rákóczi *nevével* indul meg egy szűk emberöltővel később, 1753-ban Hódmezővásárhelyen és Mezőtúron a Törő–Pető–Bujdosó-féle mozgalom”. Eszerint tehát a néphagyományban, a népköltészeti alkotásokban elő-előbukkan, kimondatik a fejedelem *neve*, míg a szépirodalmi alkotásokban, a politikában, a politikai irodalomban a név elhallgatásának lehetünk tanúi.

Ebben az összefüggésrendszerben, úgy véljük, a fejedelem nevének említése avagy elhallgatása közvetlenül annak halála után jelenik meg, amikor is a halhatatlanság és a visszavárás motívumához kapcsolódik. A Rákóczi név ezt követően immáron egyetlen Rákóczit, II. Rákóczi Ferencet, kimondása vagy elhallgatása egyben a szabadságharc emlegetését avagy jogos voltának célzatos elhallgatását jelentette. Politikai értelemben véve a magyar függetlenségi törekvések, a szabadságvágy kimondását vagy kimondás nélküli vágyát. Így tehát a név mindenkor ki nem mondásának stílári és egyben politikai jelentéstartalma van, mely mindig az adott történeti szituációban értelmezendő.

Mindez tetten érhető Kazinczy Ferenc levelezésében. A fejedelem nevének, illetve a név saját kezű formájának, azaz Rákóczi aláírásának Ferdinánd főhercegre tett hatásáról Kazinczy 1822 szeptemberében feltűnően sok helyen, négy levélben és egy feljegyzéstöredékben számolt be, kis eltérésekkel. A főherceg látogatást tett Sátoraljaújhelyen, a levéltárban is, ahol Kazinczy feladata volt őt végigkalauzolni. Kazinczy így írt erről először, szeptember 11-én, gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalomról küldött levelében:

„Azután [ti. Mária Terézia egyik levelének olvasása után] sok Austriai Generálisokét mutattam [ti. a kézírásukat] de a' Caraffáé hirtelen nem akada kezembe. Igen a' Bocskaié, Bethlen Gáboré, 's Rákócziaké.

– 'S ez a' Rákóczi írása?

– Az.

– Van e valami nevezetes benne?

– Kevés; csak folyó parancsolatok, a' mint a' környűlmények kívánták.”

Ezt követően a levélben Kazinczy leírja az ebédet, amely nem sokkal ezután volt, s amely kínos jelenetek és kijelentések közepette zajlott. Például a főherceget kísérő egyik osztrák katonatiszt kijelentette, hogy a magyar az angol nemzethez hasonlóan szabad, s sok másban is hasonlóan egymásra – s mindezt azért, mert a társaságban jelen volt egy angol katonatiszt is.

A Cserey Miklósnak négy nappal később írt levélben Kazinczy a hangsúlyt a kellemetlen ebédre áthelyezi a fejedelem kézírásával készült dokumentum megmutatására: „[a fejedelem kézírását] Én *félelem* nélkül mutogattam.

– Ez az ő írása?

– Az, Fels. K. Herczeg.

– Mi van ezekben?

– Currens materiák; hány szekér fourrage etc. etc. Ebédre hívának.”

Az esetről egy hónappal később, 1822. október 16-án egyik feljegyzéstöredékében Kazinczy ezt írja: „...míg a Fő Herceg a Nagyanyja levelével fogla-

latoskodott, kizsedtem némely nevezetesebb Generálisok kézírásaikat, s végre az Erdélyi Fejedelmekét, a Bocskay Istvánét, Bethlen Gáborét, a Rákóczyakét. Midőn a II. Rákóczy Ferenczét megpillantá, ezt kérdé tőlem: Ist das gewis seiner Hand? Igen is, mondtam, az övé, magáé. Jól ismerjük azt. E nemben levéltárunk igen gazdag, több csomókat bírunk tőle, s az ő korából.

– Und was enthalten diese Papieren?

– Currente Anordnungen, wegen Einquartierungen, Transfouragga etc.”

Két héttel később, a Szentgyörgyi Józsefnek írt levélben tovább kerül a hangsúly, a félelemnélküliségről az ő, vagyis a nevén nem nevezett fejedelem kézírására: „Megpillantván a’ Rákócziét, ezt kérdé: Ist das seine Schrift?

– Ja, Ew. Kön. Hoheit; in Schriften dieser Gattung sind wir reich.

– Und was enthalten sie?

– Currente Befehle, wegen fourrage etc. etc.”

Végül, az esetről szóló utolsó, Rummy Károly Györgynek küldött beszámolóban, november 9-én, a történet így hangzik: „Bocskay, Bethlen machte auf ihn keine Impression, als er aber Rákóczy sah, fragte er mich mit Hast: Ist das seine Hand?

– Ja, Ew. Kön. Hoheit; in Papieren dieser Gattung sind wir reich, es sind ein Paar starke Fascikel da.

– Und was enthalten sie?

– Currente Befehle, wegen Fourrage etc.”

Tudjuk, Kazinczy Ferenc levelezésében az őt ért eseményeket sohasem mint magánembert érintő történeteket tudatja: a levelezés funkciója számára az irodalomszervezés, melynek szerves része a megélénkülő politika eseményeinek megtárgyalása s az ezekhez a hangsúlyozottan politikai követelményekhez igazodó értékeszmény demonstrálása. Levelei nemcsak a hírközlés, de mindenkoron a meggyőzés és egyben az agitáció eszközei is. Az író sorai, a hangsúlyok áthelyezése vagy áthelyeződése Rákóczival és a főherceg látogatásával kapcsolatban azzal áll összefüggésben, hogy 1822 őszén nemzeti ellenállás bontakozott ki, melynek egyik fészke éppen Zemplén vármegye nemesi közgyűlése volt: az országban a vármegyei közgyűlések sorozatosan tagadták meg az 1821. április 4-i és az 1822. augusztus 13-i királyi rendeletek végrehajtását, melyekben I. Ferenc elrendelte a 90 ezer fős tartalékos újoncállomány maradék 28 ezer fős egységének kiállítását. S ahogyan ezt Köpeczi Béla megfogalmazta: „Kazinczynak ez a bátorsága az új körülményekkel függ össze. Nem valószínű, hogy szó nélkül hagytak volna egy ilyen »mutogatást« 1794-ben.”

Rákóczi-hagyományok, Rákóczi-ereklyék Kazinczy Ferenc hagyatékában. Kazinczy Ferenc a Rákóczi-hagyományhoz a keleti-északkeleti ellenzéki szellemű vármegyei nemességhez fűződő kapcsolatain keresztül jutott el, a körükben tapasztalt kuruc politikai hagyomány hatására figyelt fel a szabadságharcra. Mielőtt rátérnénk a kérdés részletesebb tárgyalására, szólnunk kell arról, hogy Kazinczy számára a szabadságharc hagyományápolásának szerves részét képezik az általa mindenkor kiemelkedően fontosnak tartott és több helyen emlegetett családi vonatkozások is. Idetartoznak mindkét szülő felmenőinek, a Kazinczy, s anyai ágon a Szirmai és Roth család hajdanvolt

tagjainak részvétele a XVII. századi rendi-ellenzéki mozgalmakban és a Rákóczi-szabadságharcban, valamint a Kazinczy Ferenc hagyatékában található tárgyi emlékek, melyek a Rákóczi családhoz, köztük a fejedelemhez személy szerint is kapcsolódnak.

Ükapja, Kazinczy Péter (†1681) Zemplén és Bereg vármegye országgyűlési követe volt, aki a Rákóczyak szolgálatában diplomáciai feladatokat látott el; 1671-ben a Wesselényi-mozgalomban való részvételéért fej- és jószágvesztésre ítélték. Báthory Zsófia fejedelemasszony eszközölte ki számára a császári kegyelmet, de katolizálnia kellett. 1678 után a vármegyei fórumokon Zrínyi Ilona és gyermekei védelmében politizált, 1681-ben királyi ítélőmesterként halt meg. Fia, Kazinczy András (†1728), a jezsuiták nevelte középnemes nagykorúságának elérése után azonnal visszatért a család református vallására, s II. Rákóczi Ferenc hívei közé ungi alispánként került. Már a bécsújhelyi szökés (1701) után, a lengyelországi tartózkodás alatt állandó kapcsolatban állt Rákóczival, s jelen volt Vásárosnaményban a Rákóczit fogadók között egy lovasbandérium élén, a kuruc seregben hamarosan Ungvár vicekapitánya lett. A szécsényi és ónodi országgyűlés megyei követe volt, 1708 augusztusától a zempléniek ezeres kapitánya, s a vámosújfalusi csatában tüntette ki magát. A szabadságharc után a királyi kegyelmet az utolsók között fogadta el, s visszavonult birtokaira. Kazinczy Ferenc a *Magyarországi utakban* így emlékezik meg dédapjáról a Ráday-birtokon található ludányi kastélyban tett látogatása kapcsán: „Még áll a ház, s régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. október 1-sőjén született, s még bírja az asztalt, bár némely igazításokkal, melynél Rákóczi Ferenc a lébényi mezőn, 1705. szeptember és októberben tartott és ebédelt: s nekem kedves vala képzelnem, hogy e mellett üle az atyám nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispán, s a konventnek egyik tagja.”

Kazinczy már az 1780-as évek végén szorgalmazta, hogy tudományos „vonalon” és eszközökkel, a történeti forráskiadás keretében jelenjenek meg dokumentumok a Rákóczi-szabadságharcról: a két említett családtag levelezését a Rákóczyakkal, Báthory Zsófiával, Zrínyi Ilonával, s a családi archívum más leveleit, dokumentumait (köztük a gyömrői beszéd másolatát!) 1789-ben felajánlotta közlésre a jozefinista Kovachich Márton György (1744–1821) történetkutatónak, az Egyetemi Könyvtár könyvtárosának.

Kazinczy anyai ági ősei között a XVII–XVIII. századi ellenzéki mozgalmakban részt vevők közül a legismertebbek: Szirmay András (1656–1723) Zemplén és Ung megyei birtokos nemes, aki a Kazinczy által összeállított családi legendárium szerint részt vett Wesselényi mozgalmában, majd Thököly Imre (1657–1705) oldalán harcolt, s a kassai vár és a város elfoglalásával szerzett magának hírnevet 1682 júliusában. 1686-ban a császáriak elfogták, s szatmári és kassai fogságának köszönhetette, hogy elkerülte a Caraffa-féle eperjesi törvényszéket. A hegyaljai felkelésben való szerepe nem tisztázott, Rákóczihoz 1704. október elején csatlakozott, 1705-től vármegyei követként minden jelentősebb gyűlésen, országgyűlésen, megbeszélésen részt vett a kurucok oldalán, 1706-ban kinevezték Zemplén megyei kapitánnyá. 1711 elején pártolt el Rákóczitól. Minderről Szirmay András naplót vezetett, s egy 24 fejezetből álló összefoglaló leírást is készített, melynek feldolgozása és kiadására, s ezzel összefüggésben családtörténeti kutatásokra próbálta

rávenni Kazinczy Ferenc Zemplén megyei levéltáros elődjét s egyben nagybátyját, a történetíró Szirmay Antalt (1747–1812) is, aki hozzá is fogott egy, a Rákóczi-szabadságharcról szóló történeti munkához, de az befejezetlenül maradt. Végül még egy anyai ági felmenőt kell megemlítenünk, aki szintén részt vett Thököly és Rákóczi mozgalmában. Szirmay András apósát, Roth János eperjesi főbíró, aki azon kevesek közé tartozott, akik megszabadultak az eperjesi vértörvényszéktől, s a Rákóczi-szabadságharcot később támogatta. A bíró emlékét a Kazinczy család szintén ápolta, Kazinczy Ferenc miatta szerezte meg az eperjesi törvényszék iratait, s készített ezekről egy összefoglalót a Zempléni Levéltár részére.

Rátérve a tárgyi emlékekre, a Kazinczy, Szirmay és Roth családok vonatkozásában (az említett lébényi asztalon kívül) Kazinczy számára különösen becses tárgyi emlék volt egy német nyelvű Szentírás, amely Szirmay András és felesége, az említett főbíró leánya, Roth Julianna egyetlen életben maradt leánygyermekének, Szirmay Sárának volt a bibliája, hiszen Kazinczy – saját bevallása szerint – ezen tanult németül. Idetartozott továbbá egy dolmány is, amely hajdan állítólag II. Rákóczi Ferenc fejedelem ruhatárához tartozott.

Kazinczy munkásságában az aktuális politikai események, a személyes tájélmény és az anekdotikus betétek mellett igen nagy szerepet játszottak a képzőművészeti alkotások. Nevezetes érem- és metszetgyűjteményének legértékesebb darabja volt az a három rézmetszet, amelyek Kazinczy szerint II. Rákóczi Ferenc és XII. Károly (1682–1718) svéd király találkozásáról (!) készültek, s melyektől 1809-ben pénzsűke miatt kellett megválnia. A kollekció az 1820-as években ismét jelentős méretűre növekedett, az értékes gyűjteményben Kazinczy feljegyzései szerint megtalálható volt Rákóczi arcképmetszete és egyik családi pecsétje. Egy másik portrét is megszerzett 1824-ben, amikor az *Erdélyi levelek* újrakiadását metszetekkel kívánta illusztrálni. Végül, a húszesztendőös fejedelemnek is őrizte egy portréját a rézkarcok között. A fejedelmet ábrázoló képek között Kazinczy otthonában azonban a legbecsesebb a II. Rákóczi Ferencről készült, olajban festett életnagyságú mellkép volt. A festmény 1812 márciusában került Széphalomra, s különleges élmény is fűződik hozzá, Antal fia születése: „Antoninom II. Rákóczi Ferencnek azon képe alatt jött a világra, melyet nékem, olajban festve, Vida László barátom az elmúlt márciusban ajándékol hozott.” (Kazinczy ötödik gyermeke, 1813. június 18-án született Széphalmon, s a fejedelem tiszteletére kapta az Antonin Sophron nevek mellett a Ferenc keresztnévet.)

Rákóczi-hagyományápolás és tudományszervezés. Kovachich Márton György nem az egyetlen történetíró, akit Kazinczy a Rákóczi-szabadságharc forrásainak közlésére kívánt rávenni. Az 1810–1812 között időszak ebből a szempontból Kazinczy tevékenységében kiemelendő. 1810-ben készült el nagybátyja, Szirmay Antal *Jacobinorum Hungaricorum Historia* című műve, melyhez a költő három ív terjedelemben fűzött megjegyzéseket, cáfolatokat és helyesbítéseket a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozóan is, felismerve, hogy a konzervatív beállítottságú középneemes, történetírónak képzetlen szerző által összeállított munka dilettáns volta miatt már-már történelemhamisítással ér fel. Kazinczy minden bizonnyal tisztában volt annak a kézirati hagyománynak

a meglétével és jelentőségével, amelyik a XVIII. század közepétől a Rákóczi-szabadságharcról is érdemi forráshagyományt és különböző történetírói álláspontokat foglalt magában. Gondolunk itt többek között Benczur József, Bél Mátyás, Kolinovics Gábor, Bajtay József Antal műveire, melyek nyomtatásban ugyan nem jelenhettek meg, s melyekkel összevetve Szirmay munkája sajnos színvonala miatt sem érdemelte meg a kiadást. Ennek a kritikai felbuzdulásnak köszönhetette többek között a *Fogságom naplója* is létrejöttét, ahogyan ezt Fried István kimutatta: a maga munkáját Kazinczy korrekciónak szánta, nehogy a Szirmay-féle kép rögzüljön.

Ezek után érthetőbbé válik, hogy Kazinczy miért is igyekezett több oldalról támogatni 1811–1812 folyamán Rummy Károly Györgyöt abban, hogy a *Monumenta Hungarica*-ban közreadjon Rákóczi-kori dokumentumokat. Kazinczy a *Monumenta* megjelentetésének lehetőségét és biztosítékát Engel János Keresztély (1770–1814) pártfogói közreműködésében látta. Engel a polgári felvilágosodást képviselő értelmiségiek azon csoportjába sorolható, akik Bécsben élve próbálták meg hazájuk érdekeit képviselni, s a hazai haladó politikai eszméket már szélesebb, közép-kelet-európai összefüggésrendszerben tudták szemlélni. Ennek szellemében alkotta meg és adta ki Halléban még 1798-ban *Geschichte des Ungarischen Reichs II.* című összefoglaló történeti művét. Engel János, akiben elsőként merült föl a Rákóczi-kori történeti emlékek sorozatos kiadásának terve, oly módon igyekezett a *Monumenta* megjelenését támogatni, hogy egyrészt elérte, hogy a kötet cenzora ő maga legyen, másrészt ebben kifejezetten a magyar nyelvű források feltárását és megjelentetését szorgalmazta. Kazinczy ekkor kérte meg Ráday Pált, a kancellár unokáját is, hogy adjon át Rumynak közlésre dokumentumokat a családi levéltárból. Láthatjuk, hogy Kazinczy tudatosan törekedett a történetíró hagyományok ébren tartására, s 1812-ben felbuzdulván, maga is tájékozódott a zempléni megyei levéltárban. – A *Monumenta* első kötetéből kimaradtak a szabadságharcra vonatkozó források, mert a kötet végül csak a József nádornak szóló ajánlással jelenhetett meg, de ráirányította a figyelmet a következő kötetre, melynek szokatlanul széles előfizetői bázist sikerült szerezni, mert elhíresztelték, hogy az elmaradt dokumentumokat abban közölni fogják. 1814-ben azonban meghalt Engel János, s az új cenzortól való félelem miatt Rummy nem merte a megígért forrásokat közölni, ami a sorozat bukásához vezetett, az előfizetők csalódottsága és elpártolása miatt.

A Rákóczi-hagyományápolás szempontjából a másik kiemelkedő időszak Kazinczy Ferenc életművében az 1816 és 1818 közötti évek. 1816-ban és 1817-ben jelenik meg az *Erdélyi levelek*, benne az *Erdélynek történetei* a Rákóczyak históriájának összefoglalásával; 1817-ben „téteti kótába” a *Rákóczi-nótát*; s 1818-ban írja meg *A pataki vár’ erkélyén* című versét.

Az *Erdélynek történetei* Erdély történetének rövid összefoglalása a kezdetektől 1713-ig, benne a szabadságharcra II. Rákóczi Ferenc szökésének rövid leírásán keresztül történik utalás. Forrása a betiltott *Histoire des Revolutions de Hongrie*, melyet Kazinczy első ízben még 1806-ban olvasott el.

Kazinczy az *Erdélyi levelek*-ben festette meg Rákóczi külső portréját. Ebben egy romantikus férfiideál legjellemzőbb külső tulajdonságait írja le: Rákóczi ebben egy szemléletesen, direkt módon kifejezett férfiszépség. A szépség

fogalmához a tisztaság, a nyílt tekintet, az uralkodói férfias termet kapcsolódik. A külső szépség azonban az 1800-as évek elején elterjedt és állandósult, s manapság is élő fogalomhasználat alapján immáron belső tulajdonságokat is kifejez, e helyen tehát Kazinczy értékítéletét fejezi ki akkor, amikor Rákóczi eszményi szépségként ábrázolja. Hiszen a szép nemcsak a tetszetős szinonimája, hanem az erkölcsi feddhetetlensége is. Tovább bontva a képet, az erős, férfias külső a férfias erényeket, a bátorságot, az uralkodói megjelenés Rákóczinak mint legitim, törvényesen megválasztott uralkodónak a szerepeltetését jelenti; alakja hadserege élén a dinamizmust fejezi ki, a nyílt és kontrasztos arc a cselekvés és szándékok nyíltságát, a becsületet. Rákóczi arcának színei: a fekete, a fehér és a piros, azaz a gyász, a tisztaság és a vér színei.

Kazinczy Rákóczi-képe Kölcseynél. Markáns, ám igen egyértelmű költői képei ezek Kazinczy eme prózai művének, amely véleményünk szerint minden bizonnyal egyik alapvető indíttatását jelentette az 1817 áprilisában megjelent Kölcsey-versnek is, a *Rákóczi hajh...* kezdetű, illetve című költeménynek. Ebben nemzeti történeti hagyományaink között, Rákos, Várna, Mohács sorába illeszkedik a fejedelem szabadságharca. A költemény „trikolórja” Rákóczi fejedelem *Erdélyi levelek*-béli portréjának színei: ugyancsak a gyász színe; majd a vérkönnyé, a lángoló szívé, az életé, a tűzé, a vére; valamint a szűziességé és a tisztaságé:

„Rákóczi hajh, Bercsényi hajh!

Magyartok gyászban ül...”

(...)

„Vérkönnyet önt az utazó,...”

(...)

„Hol lángoló szív s honszerelem

Váltottak életet.”

(...)

„S villámként csap, villámként sújt,

És tűzre lángra kél,

S a honfiú, s a honleány

Csak érez, nem lát s fél.”

(...)

„A vér szent mezején,

Vészek körítik homlokát,...”

Horváth Károly a vers keletkezésének politikai tartalmát elemezve rámutatott az 1817. év – a szabadságjogokat tovább korlátozó – központi intézkedésére, amely egy helytartósági rendelettel a nemesi ellenállás maradék fórumát, a vármegyei politizálás színterét célozta meg, a nemesi közgyűlés mozgásterét korlátozta (a háziadó költségvetésének előterjesztési kötelezettségét mondva ki). Ez az a költemény továbbá, melyben „Kölcsey a nemzeti megújulás zászlójára írta Rákóczi *nevét*”, s amely kezdő alkotása volt a reformkor függetlenségi hagyományokat felelevenítő költészetének és politikai programjának, melyben Rákóczinak a kiegyezés után kibontakozó politikai kultusza is gyökerezik.

A két költő, Kazinczy és Kölcsey között egy ennél prózaibb gondolati híd is felfedezhető az 1817. évben, az *Erdélyi levelek* újrakiadásának évében, mégpedig a *Rákóczi-nóta* kapcsán. Kölcsey verse ugyanis egyértelműen a *Rákóczi-nóta* élő hagyományának hatására született meg. Már 1790-ben, a Szent Korona visszahozatalakor az ónodi gyűlés követésének szándékát kifejezendő, országszerte felhangzott a *Rákóczi-nóta*, s lelkesítő hatása 1809-ben szintén jelentkezik a Napóleon ellen hadba hívott nemesi felkelés soraiban. Kölcsey költeményének megjelenése után a haladó szellemiségű nemesi értelmiség körében újból fellángol az érdeklődés a *Rákóczi-nóta* iránt. Így gróf Majláth János 1817 szeptemberében Kazinczyt kérte meg, hogy küldje el számára az ének kottáját: „Die zweite bitte ist: können E. Hw. Siebenbürgen in vielfacher berührung, mir nich die berühmte [!] Rákóczi Nóta auf Noten gesetzt verschaffen? es wäre ewig schade, wenn sich dieses ächt nationale musikstück mit der Zeit ganz verlöre, es muss vom verklichehn und untergehen gerettet werden.” Kazinczy a kérést Dessewffy Józsefnek továbbította: „...Erdélyben az úgynevezett Rákóczy-éneket tétessem kótába”; akinek segítségével Majláth kérését november közepére sikerült is teljesíteni. 1817 korszakhatár is Kazinczy munkásságában, amikor is érzékenyen és élesen reagál az átrendeződő kulturális erőviszonyokra, bátorítva a Kölcsey nevével is jelzett nemzedéket; a megélénkült politikai élet eszményéhez igazodó értékeszményt alakít ki, melyben a közért való cselekedet jelenti számára a rangot és vív ki nála elismerést. Az 1730-as években keletkezett *Rákóczi-nóta* dallamfeltárása ebből a szempontból is figyelemre méltó momentuma Kazinczy tevékenységének, hiszen az csak 1849-ben jelent meg először nyomtatásban. Egy szóban és kéziratos formában terjedő hagyomány ápolásáról van tehát szó, melynek forrása Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) kéziratos énekeskönyve volt.

Kölcsey és Kazinczy munkásságának közös elemeit keresve, itt kell utalnunk a *Himnusz* keletkezésének történeti vonatkozásaira is. Szirmay Miklós *Uj Esztendőben* kezdetű/című versének feltárása kapcsán valószínűsíthető, hogy Kölcsey a Szirmay család dokumentumaival nem Szirmay Antal jóvoltából ismerkedett meg, hanem annak 1812-ben bekövetkezett halála után, az 1818. évet követően, Kazinczy Ferenc pártfogásának köszönhetően.

Ezen előzmények után és az 1817. évi további, a maradék önállóságot is felszámoló intézkedések foganatosítása miatt kialakult politikai légkörben (a királyi rendeleteket ezentúl a vármegyékben a főispánok által kinevezett táblabírák hajtják végre, a megyei közgyűlés jóváhagyásától függetlenül) született meg Kölcsey *A pataki vár' erkélyén* című epigrammája 1818 nyarán, melyben Rákócziról a következő sorok szólnak:

„Itt állottanak Ők, azok a Nagyok. Erre tekintett
György, Erdélye felé, erre sohajta Ferencz.
Zrínyinek itt állott unokája elöntve könyekkel,
A mikor a nap költ, a mikor arra leszállt.
Nemzőjét, rokonát, férjét keseregte, szülöttjét,
Bús lány, bús testvér, bús anya, bús feleség.
Ah, a hely nem az a mi vala! Ők eltűntenek innen!
Eltűntek! De te nem látod e rémjüket?”

A vers számtalan, irodalmi, irodalomtörténeti, történeti, mentalitástörténeti elemzési szempontja közül most a történetiek közül, nagyon vázlatosan, csak a legszembetűnőbbekre szeretnénk rávilágítani.

A vershez tartozó, Dessewffy Józsefnek küldött kísérlőlevélben Kazinczy felsorolja a Rákóczi családnak a költeményben felsorakoztatott, nevén nevezett és nevén nem nevezett tagjait: I. Rákóczi Györgyöt és Lorántffy Zsuzsannát, II. Rákóczi Györgyöt és Báthory Zsófiát, I. Rákóczi Ferencet és Zrínyi Ilonát és II. Rákóczi Ferencet. Majd megjegyzi: „Lehetetlen, hogy Kazinczy Péter, nagy atyám nagy atyja, ezeknek hívek 's kedveltjek 's Követjek itt ne állott volna... Zrínyi Ilona a Szigetnél elesett Miklós unokájának unokája volt. Az atyja Péter fejét vesztette; testvére rab volt holtig, 's német nevet kapott; férje Rákóczy I. Ferencz üzetetett, fija Rákóczy II. Ferencz szerencsétlen volt.” A Rákóczi család tagjainak „szellemidézése” az *Erdélyi levelek* genealógiai vonatkozású részét idézi, a szereplők az ott leírtakkal egyezően a magyar történelem hányattatott, tragikus sorsú családjának tagjaiként a nemzeti tragikum alakjai.

A következő momentum: a versben is a néven nem nevezett személyek közé tartozik a család utolsó fejedelmi sarja, II. Rákóczi Ferenc. Tetten érhető az epigrammában továbbá Kazinczy családi hagyományainak megelevenedése, melyhez az idézett levélmagyarázat szerint saját családjának sorsfordulója kapcsolódik: ismét a Rákóczi-hagyományápolás erős személyes vonatkozását láthatjuk.

Végül a vers egyik legszembetűnőbb mentalitástörténeti, irodalomtörténeti vonatkozását említjük meg, mely egyúttal annak egyik legfőbb értékére is utal. A „bús”, „keseregte”, „előntve könyekkel” megjelenő „Eltűntek”, azaz a felsorolt történeti szellemalakok hazájuk, Magyarország romlását, pusztulását siratják. A sírás motívuma, az európai kultúrkörben a kora újkorban mindenhol jelentkező képei és toposza jelen költemény egyértelmű gondolati gyökeket jelentik. Az elhottak sírásának kibontott motívuma Kazinczy költeményét így összekötő láncszemmé avatja a magyar irodalomban a XVII–XVIII. századi, kapcsolódó szimbólumrendszerek és a XIX. században, a reformkorban Kölcsey, Vörösmarty, majd Petőfi nemzethalál-víziójának szimbólumrendszere között.

A Rákóczi-hagyományápolás és a szabadságharc történeti kutatásának forrásai. Kazinczy életművének utolsó szakaszára a korábbiaknál erősebben jellemző a történeti érdeklődés, és ezzel párhuzamosan a családi hagyományokhoz való visszafordulás. Adódott ez az író kényszerű körülményeinek folytán: hivatalnoki teendői 1825–1826 fordulójára végleg a zempléni levéltárhoz kötődtek. 1826-ban jelenik meg a Felső Magyarországi Minervában a *Tudósítások a' Rákóczi-Ház' Genealógiai ismeretének megigazítására, kibővítésére*, s ekkor készíti el (ifj.) Csécsi János (1689–1769) sárospataki tanár szécsényi országgyűlésről szóló naplójának (*Commentarii de Conventu Szécsényensi* 1705) másolatát, fordítását, jegyzetelését. A Felső Magyarországi Minerva Kazinczy egyik legközelebbi barátjának, a már többször említett Dessewffy Józsefnek a szerkesztésében elindított, első magyar nyelvű tudományos folyóirat, amely havi rendszerességgel jelent meg 1825–1836 között. Kazinczy pártoló tevékenysége itt sem maradt el. Bárány Agoston (1789–1849) Torontál megyei levéltáros, ügyvéd, későbbiekben akadémikus arra vállalt

kozott, hogy a II. Rákóczi Ferencről szóló, radikális hangvételű életrajzi összefoglalóját a Felső Magyarországi Minervában megjelentesse 1828 nyarán. A levéltáros kollégát maga Kazinczy buzdította irodalmi tevékenységre. A budai cenzúrahivatal azonban a Helytartótanácsához küldött jelentésében az alábbi szavakkal utasította el a közlést:

„Ennek már a mottóul választott négy verssor megadja a hangulatát... Éles tollal idézi fel annak az időnek politikai zavarait. Ilyen jellegű kéziratok, amelyek történeti elbeszélés formájában a legapróbb részleteket is romboló szándékkal ismertetik, a Felséges Uralkodóházat és magát a nemzetet is minden tekintet nélkül ócsárolják, éretlen ítélettel gyűlöletes személyeket ábrázolnak, legfőbb életrajzírói törekvésük, hogy ártsanak, sem a »Felső Magyarországi Minerva« című folyóiratba, amely már más közlésre szánt életrajzot is bemutatót, sem egyéb megjelenési formában nyilvánosságra nem valók.” Az *Erdélyi levelek* Kazinczy tollából az egyetlen mű ez idő tájt Magyarországon, amely a Rákócziakról szól, s a költő halálának évében, 1831-ben is megjelenhetett.

***

Kazinczy Ferenc lírájában egyszer sem írta le II. Rákóczi Ferenc fejedelem nevét, s összesen csak két költeményében tett említést a fejedelemről, utalás formájában. A Rákóczi-hagyományápolás reformkori kiteljesedésében Kazinczynak ennek ellenére kulcsszerepe volt a kiragadott, felsorolt epizódok, példák és irodalmi utalások tanulsága szerint. Ezek a momentumok arra is rávilágítanak, hogy míg a Zrínyi-kultusz jelensége Kazinczynál az egyik legteljesebb és legtisztább kultikus magatartásforma, addig ez II. Rákóczi Ferencsel kapcsolatosan egyértelműen nem bizonyítható (bármelyik kultuszértelmezésről legyen is szó).

Megrajzolható viszont a Rákóczi-hagyományápolásnak a XVIII–XIX. század fordulóján, s Kazinczy egész munkásságán, életútján átívelő vonulata, amely a reformkori Rákóczi-hagyomány egyik legfontosabb előfeltétele és forrása volt, s amely a költő-író teljes életútjának irodalomszervező, irodalompartoló, prózaíró, emlékiró s nem utolsósorban forrásfeltáró törekvését átfogja. Ennek legfontosabb elemei a szabadságharc családi emlékeinek, hagyományainak ápolása; a XVIII. századi református köznemesség és értelmiségi réteg hagyományörzésének mindenkori ösztönzése; az irodalmi és tudományos, történeti, forrásfeltáró munka szorgalmazása; s végül, de nem utoljára egy olyan politikai magatartásformának a mindenkori demonstrálása, amely egyértelműen a Rákóczi-szabadságharc függetlenségi eszmei örökségének a felvállalását és továbbörökítését jelentette Kazinczy számára.

Kazinczy életműve, irodalmi hagyatéka és szellemi örökségének hatása a reformkorra és a további időszakra vonatkozóan hatalmas terület. Teljes összefüggésrendszerében máig feltáratlan irodalomtörténeti és történeti kutatási téma, melynek a jelenlegi keretek között csak bizonyos területeit járhattuk be. Érzékeny irodalomtörténeti vizsgálatok és műelemzések tárhatják fel például a Kazinczy életrajzi jellegű emlékiratai (*Az én életem, Fogságom naplója*), illetve ennek hagyományai, és a II. Rákóczi Ferenc emlékirói hagyománya (*Emlékiratok, Vallomások*) közötti összefüggéseket és közös magyar irodalmi gyökeket. A levelezésen túl ugyancsak Kazinczy prózai írásműveinek és zempléni

levéltári megjegyzéseinek szisztematikus vizsgálatával lehet kimutatni azokat az elemeket, amelyek Kazinczy politikai állásfoglalásának azon megnyilvánulásaira világítanak rá, amelyek egyértelműen a Rákóczi-szabadságharc politikai örökségében gyökereznek, s amelyek Kazinczy és a jakobinus mozgalom viszonyát is alapvetően meghatározták. További kérdés az is, hogy milyen súllyal illesztette be a Rákóczi-hagyományt Kazinczy a magyar történelem korábbi alakjainak, eseményeinek és hagyományainak sorába, hiszen például az *Erdélyi levelekben* a Bethlenek, a Bánffyak, Telekiek tisztelete és Hunyadi János s fia, „...a nemzet díszé, Mátyás király” kultusza (?) egyértelmű megnyilatkozásának nyomaira bukkanhatunk.

Kazinczy kultuszteremtésének, erőteljes politikai és történeti hagyomány-ápoló törekvéseinek analízise egy, a XVIII–XIX. század fordulóján átívelő, a közép-európai térségére általánosan jellemző, mindenhol előbukkanó jelenség jobb megértéséhez visz közelebb bennünket: a népek modern nemzettudata formálódásának, nemzetté alakulásuk kibontakozásának folyamatához, melynek meghatározó mentalitásbeli eleme volt a nemzeti történeti mítoszok és a történelmi, irodalmi személyiségekhez kapcsolódó kultuszok létrejötte, a történeti, politikai hagyományok feltárásával, erőteljes hangsúlyozásával, s nem utolsósorban a néphagyományok kezdődő felfedezésének köszönhetően.

Válogatott irodalom

- Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai III. Naplók, röpiratok*, Budapest, 1952.
- Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, 1998.
- Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790. 1. kötet*, Budapest, 1989.
- Fried István: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.
- Hegyaljai Kiss Géza: *Kazinczy mint levéltáros*. Irodalomtörténet, 1928, 289–293.
- Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János, I–XXII. kötet, Budapest, 1890–1927.
- Kazinczy Ferenc *Összes költeményei*, sajtó alá rendezte Gergye László, Budapest, 1998.
- Kazinczy Ferenc: *Az én életem*, összegyűjtötte, szerkesztette és az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc, Budapest, 1987.
- Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek* (1816), Budapest, 1880.
- Kazinczy Ferenc: *Tudósítások a' Rákóczi-Ház' Genealógiai ismeretének megigazítására, kibővítésére*, Felső Magyarországi Minerva, 1826.
- Kincses Katalin Mária: *Kultusz és hagyomány*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2003.
- Kováts Dániel (szerk.): *Kazinczy Abaújban és Zemplénben*, Sátoraljaújhely, 1978.

- Kölcsey Ferenc *Összes versei*, sajtó alá rendezte Kulin Ferenc, Budapest, 1990.
- Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest, 1980.
- Köpeczi Béla: *A Rákóczi-hagyomány értelmezése*, in: T. Mérey Klára – Péczely László (szerk.): *A Rákóczi-kori kutatások legújabb eredményei*, Pécs, 1974, 9–15.
- Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*, Budapest, 2000.
- Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Budapest, 1994.
- Póór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Budapest, 1988.
- Sinkovics István – Gyenis Vilmos: *Rákóczi-tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészek előadásai*, Budapest, 1978.
- Szauder József: *Kölcsey Ferenc*, Budapest, 1955.
- Szauder József – Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*, Budapest, 1974.
- Szekfü Gyula: *A Száműzött Rákóczi*, Budapest, 1913.
- Szitás Ilona: *II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban*, Budapest, 1937.
- Waldapfel József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, 1957.
- Waldapfel József: *Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1935. 167–176.
- Z. Szabó László: *Kazinczy Ferenc*, Budapest, 1984.